

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Zeven eeuwen confrontatie tussen mens en tijger

Boomgaard, Peter

Citation

Boomgaard, P. (2006). Zeven eeuwen confrontatie tussen mens en tijger. *Leidschrift : Cultuur En Natuur*, 21(April), 73-88. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73310>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73310>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Zeven eeuwen confrontaties tussen mens en tijger

Peter Boomgaard

Het aantal in het wild levende tijgers is erg gering en de kans dat alle tijgers uiteindelijk uitsterven groot. Het is dan ook misschien moeilijk voor te stellen dat de tijger ooit een bedreiging voor de mens vormde. Toch was dat het geval. Zelfs nu zijn er nog enkele streken op de wereld waar mensen altijd op hun hoede moeten zijn voor tijgers, waarvan het bekendste voorbeeld wel de Sundarbans is, een streek op de grens tussen India en Bangladesh.¹ Verder zijn aanvallen van tijgers op mensen zeldzaam geworden, wat er wellicht de oorzaak van is dat er in sommige (postmoderne, 'cultural studies') kringen zelfs al wordt gesuggereerd dat mensenetende tijgers een koloniale mythe waren.²

In dit artikel wordt gekeken naar gegevens over mensenetende tijgers ('man-eating tigers' of 'man-eaters' in het Engels) in het verleden. Daarbij moet meteen gezegd worden dat gegevens over dit verschijnsel ongelijk verdeeld zijn over de verschillende ondersoorten (waarover verderop meer). De tijger waarover het meest geschreven is, is zonder enige twijfel de Bengaalse tijger. Vanaf de negentiende eeuw hebben Britse koloniale bestuursambtenaren, jagers en anderen met een grote belangstelling voor de natuur (zoals de befaamde Jim Corbett)³ uitvoerig bericht over de gedragingen van tijgers in India, met inbegrip van mens-tijger confrontaties. Sinds enige tijd hebben ook historici belangstelling voor het onderwerp getoond, maar tot een monografie over de geschiedenis van de Bengaalse tijger is het helaas nog niet gekomen.⁴

¹ In 2003 heeft Discovery Channel een documentaire over de tijgers in de Sundarbans gemaakt, onder de titel *The last maneater. Killer tigers of India*. Onlangs verscheen er ook een roman waarin de mensenetende tijgers van de Sundarbans een grote rol spelen: Amitav Ghosh, *The hungry tide* (Boston/New York 2005).

² Eind 2004 zag ik de aankondiging van een lezing over 'maneating tigers as a colonial myth' aan een universiteit op Hawaï, maar het is me niet gelukt een kopie van die voordracht te pakken te krijgen.

³ Corbetts publicaties, voor het eerst verschenen gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw, worden nog regelmatig heruitgegeven; als voorbeeld moge dienen: *The Jim Corbett Omnibus* (Delhi etc. 1991).

⁴ Er is wel een recent artikel met veel historische informatie over tijgers in India: M. Rangarajan, 'The Raj and the natural world. The war against 'Dangerous Beasts' in colonial India' in: J. Knight ed., *Wildlife in Asia. Cultural perspectives* (London/New York 2004) 207-232.

Zelf heb ik onlangs een historische studie gepubliceerd over de Indonesische tijgers, dus de Sumatra-, de Java- en de Balitijger. Van deze ondersoorten zijn we vooral over de Javatijger goed geïnformeerd.⁵ Ook over de Zuid-Chinese tijger hebben we sinds enige tijd de nodige historische informatie.⁶

Recente historische informatie over de Indochinese en de Kaspische tijgers is er bij mijn weten niet of nauwelijks. Er zijn ook niet veel historische gegevens over de Amoertijger, maar de belangstelling voor dit dier neemt toe, met inbegrip van historische aspecten.⁷

De plantenblik

Zet de televisie aan op een willekeurige avond en de kans is groot dat er een documentaire over ‘big cats’ te zien is. Dat is geen verwijzing naar groot uitgevallen exemplaren van ons huisdier de kat, maar naar grote katachtigen als tijger, luipaard, jachtluipaard en jaguar. Eveneens verschijnen er, vooral over de tijger, sinds de laatste twee decennia met grote regelmaat forse studies in boekvorm, meestal Engelstalig en rijk geïllustreerd. Naar de verklaring voor deze populariteit hoeft niet lang gezocht te worden – de tijger is een prachtig, fascinerend dier dat bovendien vanaf ten minste de jaren zeventig met uitroeiing bedreigd wordt en op verschillende plaatsen inmiddels verdwenen is.

Toch zijn er tot nu toe erg weinig *historische* studies verschenen waarin grote katachtigen een hoofdrol spelen. Misschien is dit voor een deel een kwestie van marktwerking – wellicht denken uitgevers dat er nu meer belangstelling bestaat voor boeken met fraaie kleurenfoto’s over de tijger, dan voor minder kleurige studies over tijgers toen. Maar het is waarschijnlijk dat het probleem voor een groot deel aan de aanbodkant zit – er schijnt

⁵ P. Boomgaard, *Frontiers of fear. Tigers and people in the Malay world, 1600-1950* (New Haven/London 2001).

⁶ R.B. Marks, *Tigers, rice, silk, & silt. Environment and economy in late Imperial South China* (Cambridge 1998) 323-327; en C. Coggins, *The tiger and the Pangolin. Nature, culture, and conservation in China* (Honolulu 2003) 1-14, 51-86.

⁷ Enige historische informatie over de Indochinese tijger (in Maleisië) is te vinden in Boomgaard, *Frontiers of fear*. Voor de Amoertijger zie: P. Matthiessen, *Tijgers in de sneeuw* (Amsterdam/Antwerpen 2000); D. Quammen, *Monster of God. The man-eating predator in the jungles of history and the mind* (New York/London 2003) 331-398; en D. Prynne, *Amur tiger* (Edinburgh 2004).

onder historici niet veel belangstelling te bestaan voor dieren in de geschiedenis, of geschiedenis van dieren, althans ze schrijven er nauwelijks over.

Dit geldt overigens zowel voor wilde als voor gedomesticeerde dieren. Er zijn talloze studies over de lokale, regionale, nationale en zelfs mondiale landbouw in het verleden. Hierin wordt omstandig ingegaan op alles wat met de akkerbouw te maken heeft, maar de veeteelt komt er doorgaans bekaaid af.

In een onlangs gepubliceerd artikel noemt Paul Greenough dit verschijnsel een 'vegetal bias', een begrip dat ik hier tamelijk vrij met 'plantenblik' vertaald heb, omdat 'vegetatieve vooringenomenheid' niet echt lekker bekt.⁸ Historici kijken met een plantenblik naar het verleden, wat een blinde vlek oplevert voor het dier in de geschiedenis en dus ook voor de interactie tussen mens en dier. Merkwaaardig genoeg geldt dit zelfs voor historici van natuur en milieu, van wie men toch zou mogen verwachten dat ze meer oog zouden hebben voor de relaties tussen *Homo sapiens* en andere diersoorten.

Gelukkig is er over de relatie tussen mens en dier wel iets geschreven. De veel aangehaalde en inmiddels klassieke studie van Keith Thomas uit de jaren tachtig over de houding van de (Engelse) mens uit het verleden tegenover de natuur heeft veel belangstelling voor wilde en tamme dieren. Van iets later datum is Harriet Ritvo's eveneens nu al klassieke *The animal estate*, dat helemaal gewijd is aan de betrekkingen tussen mens en dier, wat ook geldt voor een recentere studie van haar hand. Ten slotte wil ik een wat lichtvoetiger overzichtswerk noemen, van de hand van Roger Caras, dat de fraaie titel *A perfect harmony* voert.⁹

Toch zijn er veel meer studies met een 'dierenblik' nodig. Het is dan ook goed nieuws dat er de laatste jaren een paar studies zijn verschenen waarin de verhouding tussen mensen en tijgers in het verleden nadrukkelijk aan de orde komt. In dit artikel zal gebruik gemaakt worden van deze nieuwe publicaties.

⁸ P. Greenough, 'Naturae Ferae. Wild animals in South Asia and the standard environmental narrative' in: J.C. Scott en N. Bhatt eds., *Agrarian studies. Synthetic work at the cutting edge* (New Haven/London 2001) 144.

⁹ K. Thomas, *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800* (Harmondsworth 1984); H. Ritvo, *The animal estate. The English and other creatures in the Victorian Age* (Harmondsworth 1990); H. Ritvo, *The Platypus and the Mermaid and other figments of the classifying imagination* (Cambridge, Mass./London 1997); R.A. Caras, *A perfect harmony. The intertwining lives of animals and humans throughout history* (New York 1996).

Tijgers in de biologie

Vroeger dacht men dat er verschillende soorten tijgers waren. Onze voorouders zagen ze in Zuid-Amerika, Afrika en Azië, en hadden het over gevlekte, gestreepte en zwarte tijgers. Tegenwoordig wordt alleen de gestreepte tijger nog tijger genoemd, een dier dat alleen in Azië voorkomt. De gevlekte 'tijger' in Amerika noemen we nu jaguar, de zwarte en de gevlekte 'tijger' (biologisch tegenwoordig als één soort beschouwd) in Afrika en Azië heten nu luipaard. Wie dus in oudere Nederlandstalige historische bronnen naar tijgers of andere grote katachtigen zoekt zij gewaarschuwd.¹⁰

Er is dus maar één soort (*species*) tijger, maar er worden wel diverse ondersoorten (*subspecies*) onderscheiden. Al geruime tijd erkent men acht ondersoorten: van west naar oost de Kaspische tijger, de Indische of Bengaalse tijger, de Indochinese of Corbett's tijger, de Sumatra-, de Java-, en de Balitijger, de Zuid-Chinese of Amoytijger en de Oessoerische, Siberische of Amoertijger. Van deze acht ondersoorten zijn er zeker drie uitgestorven, namelijk de Kaspische, de Java- en de Balitijger. De Zuid-Chinese tijger is vermoedelijk nog niet helemaal, maar dan toch wel bijna uitgestorven; het aantal overlevenden wordt geschat tussen de 30 en de 50, te weinig voor het voortbestaan van de ondersoort. Van de resterende vier ondersoorten leven er volgens de meest recente schattingen nog tussen de 5.000 en 7.500 exemplaren in het wild, terwijl er wellicht vier maal zoveel in gevangenschap leven.¹¹

Incidenten met tijgers als doodsoorzaak

Iemand heeft uitgerekend dat de laatste vierhonderd jaar 1.000.000 mensen door tijgers gedood zijn, oftewel 2.500 mensen per jaar.¹² Ik heb niet kunnen achterhalen hoe die berekening tot stand gekomen is en ik kan dus ook niet beoordelen of de basis voor die berekening solide is. Op grond van mij bekende aantallen gedode mensen in India en Indonesië in de

¹⁰ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 12-13, 30-31.

¹¹ K.U. Karanth, *The way of the tiger. Natural history and conservation of the endangered big cat* (Stillwater 2001) 115, 130 (map); V.R. Sinha, *The vanishing tiger. Wild tigers, co-predators & prey species* (London 2003) 250-3; en G.B. Schaller, 'The future of the tiger' in: V. Thapar ed., *Tiger. The ultimate guide* (New York 2004) 312.

¹² Matthiessen, *Tijgers in de sneeuw*, 81.

negentiende eeuw, lijkt het geschatte totaal van een miljoen me zeker niet aan de hoge kant.

Ook is het duidelijk dat, omdat de laatste decennia het aantal slachtoffers van tijgers aanzienlijk lager ligt dan 2.500 per jaar, de gemiddelden voor vroegere jaren dus hoger geweest moeten zijn.

Wat moeten we van deze cijfers vinden? Zijn dit hoge aantallen? Rond 1800 leefden er in Azië rond 630 miljoen mensen. Als we om de gedachten te bepalen uitgaan van een sterftcijfer van 40 promille, dan gingen er dus 25 miljoen mensen per jaar dood, waarvan ruim 0,01% te wijten was aan tijgers. Zo bezien was dat dus niet veel.

Echter, de tijger komt lang niet overal in Azië voor en de bevolking die het risico liep door een tijger gegrepen te worden, was dus veel kleiner dan 630 miljoen. Verder was ook binnen regio's met tijgers de pakkans geconcentreerd in typische tijgerstreken. In dat soort streken stond het leven wel degelijk vaak in het teken van menseneters, die niet zelden jaarlijks hun tol eisten.¹³ In 1624, om een voorbeeld te geven, doodden tijgers rond de stad Batavia (nu Jakarta) op West-Java zestig mensen. Omdat op dat moment Batavia ongeveer 6.000 inwoners had, was dat een ernstig verlies.¹⁴

Kortom, plaatselijk konden aanvallen van tijgers op mensen een belangrijke doodsoorzaak zijn, maar op de totale sterfte in Azië hadden deze aanvallen nauwelijks invloed. De zaak komt er overigens weer anders uit te zien als we gaan kijken naar aanvallen van alle wilde dieren samen, inclusief bijvoorbeeld slangen (in India in de negentiende eeuw vaak belangrijker dan tijgers als doodsoorzaak), krokodillen, luipaarden, wolven en beren.

Seriële gegevens over tijgerincidenten

De vroegste mij bekende informatie over mens-tijger confrontaties is afkomstig uit China en dateert uit het jaar 48 AD, en berichten over problemen met tijgers in China duiken ook in de volgende eeuwen zo af en toe op. Deze gegevens werden echter niet systematisch verzameld. Dat zou pas in de veertiende eeuw gebeuren. Curiositeitshalve, maar ook om te laten zien dat 'Westerse' en 'Oosterse' bronnen in dit opzicht met elkaar overeenstemmen, wil ik de vermelding door de Italiaan Marco Polo van de

¹³ Zie bijvoorbeeld Boomgaard, *Frontiers of fear*, 39-86.

¹⁴ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 65.

overlast die de inwoners van Zuidoost-China aangedaan is door tijgers als startpunt voor dit artikel kiezen. Hij verbleef in China gedurende de jaren zeventig en tachtig van de dertiende eeuw en kwam pas in 1292 terug in Italië. Over de provincie Fukien weet hij te vertellen dat de streek vergeven ('infested') is van grote en woeste tijgers die reizigers lastig vallen.¹⁵

Eerst met betrekking tot de tweede helft van de veertiende eeuw werd in China de compilatie van lokale kroniekschrijvers systematisch aangepakt, en vanaf die periode beschikken we over seriële gegevens betreffende problemen met tijgers. Chris Coggins heeft die gegevens voor vier provincies in Zuidoost-China bijeengebracht en in grafiekvorm weergegeven. Die grafiek vertoont een aantal pieken tussen ca. 1550 en ca. 1750 plus een meer geïsoleerde piek rond 1875. Volgens Coggins vallen de tijgerproblemen samen met periodes van politieke instabiliteit (als de overheid niet meer in staat is de mensen tegen tijgers te beschermen) en met periodes van door de mens veroorzaakte verstoring van de natuurlijke omgeving, waarbij vooral aan ontginningen gedacht moet worden.¹⁶

Vergelijkbare, en zelfs meer gedetailleerde gegevens zijn er voor die delen van India die in de negentiende eeuw en in de eerste helft van de twintigste eeuw onder Brits gezag stonden. Echter, de periode waarvoor deze jaarlijkse cijfers per bestuurlijke eenheid beschikbaar zijn, is helaas veel korter dan het tijdvak waarover we voor China gegevens hebben, namelijk alleen de jaren tussen 1875 en 1927. Vergelijkbare cijfers zijn er voor Java en Sumatra, delen van wat toen Nederlands-Indië was, voor de jaren tussen 1862 en 1904. Ook hier weten we per jaar en per bestuurlijke eenheid (Residentie) hoeveel mensen er door tijgers gedood werden. Incidenteel zijn er vroegere gegevens voor Java en Sumatra, waarop ruwe schattingen voor de beide eilanden gebaseerd kunnen worden. Maar dat betreft geen cijferreeksen, en cijfers voor grotere bestuurlijke eenheden van voor 1820 zijn er niet.¹⁷

Om wat voor aantallen ging het nu? In Brits-Indië werden er in de jaren zeventig van de negentiende eeuw gemiddeld ongeveer 800 mensen per jaar door tijgers gedood, terwijl dat er in de jaren tachtig en negentig zelfs gemiddeld bijna 900 waren. Getallen voor vergelijkbare periodes voor Java en Sumatra waren veel lager. Op Sumatra werden er in de jaren zestig

¹⁵ *The travels of Marco Polo*, translated and with an introduction by Ronald Latham (Harmondsworth 1958) 232-233.

¹⁶ Coggins, *Tiger and Pangolin*, 53-9; vergelijkbare conclusies bij Marks, *Tigers, rice*, 323-327.

¹⁷ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 61-63, 208.

en zeventig van de negentiende eeuw gemiddeld 180 mensen per jaar gedood, wat in de jaren tachtig en negentig was teruggelopen tot gemiddeld bijna 60 mensen. Op Java waren de gemiddelde aantallen slachtoffers van tijgers in deze periodes respectievelijk 90 en 50. In de jaren twintig en vijftig van dezelfde eeuw werden er veel hogere aantallen gerapporteerd. Voor Sumatra hebben we alleen een schatting voor de jaren vijftig, namelijk gemiddeld 400 slachtoffers per jaar, voor Java zijn de gemiddelden te schatten op 400 per jaar in de jaren twintig en 200 in de jaren vijftig van de negentiende eeuw.¹⁸

Fig. 1: De huid van een van de laatste Bali-tijgers, die rond de Tweede Wereldoorlog uitstierven.

Op het eerste gezicht zou het kunnen lijken dat de tijgerproblemen in India veel ernstiger waren dan in Indonesië. In de literatuur is dat ook terug te vinden.¹⁹ Brits-Indië besloeg echter een veel groter oppervlak dan Java en Sumatra samen en er woonden ook veel meer mensen. Als we daar rekening mee houden, en dus gaan kijken naar het aantal door tijgers gedode mensen per 10.000 km² of per miljoen inwoners, dan krijgen we een heel ander beeld, zoals te zien valt in de volgende tabel.

¹⁸ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 74 en 208.

¹⁹ C. McDougal, 'The man-eating tiger in geographical and historical perspective' in: R.L. Tilson en U.S. Seal eds., *Tigers of the world. The biology, biopolitics, management, and conservation of an endangered species* (Park Ridge 1987) 435-448; en Karanth, *Way of the tiger*, 63.

Regio	Per 10.000 km ²		Per 1 miljoen bevolking	
	ca. 1875	ca. 1890	ca. 1875	ca. 1890
India	4,0	4,4	4,4	4,2
Sumatra	4,4	1,6	54,5	17,6
Java	6,7	3,9	6,1	2,2

Bron: Boomgaard, *Frontiers of Fear*, 74.

India blijkt nu vaak een goede ‘middenmoter’ te zijn. Op Sumatra was de pakkans per miljoen mensen beduidend hoger, terwijl op Java de kans om door een tijger te worden gegrepen per eenheid oppervlak en per miljoen mensen althans rond 1875 ook hoger was dan in India.

In een kort artikel als dit zijn er veel onderwerpen die niet uitgebreid aan de orde kunnen komen. Toch moet hier op zijn minst vermeld worden dat de tijger niet op het punt zou staan te verdwijnen als de mens niet een veel grotere bedreiging voor de tijger geweest zou zijn dan andersom. Mensen hebben eeuwenlang jacht gemaakt op tijgers, vallen gezet, en karkassen vergiftigd. Desondanks kwam de grote slachting onder de tijgers in de meeste gebieden vrij laat, namelijk in de twintigste eeuw. Hierbij was van belang dat er niet alleen jacht op hen gemaakt werd, maar dat ook hun prooidieren door de jacht schaars werden, terwijl tijgerhabitats door de uitbreiding van de landbouw in toenemende mate verdwenen.

Structurele oorzaken van mens-tijger conflicten

Na een indruk gegeven te hebben van de omvang en de geografische en historische spreiding van het verschijnsel van de mensenetende tijgers, wordt het tijd dat ik iets zeg over de oorzaken ervan. In het kort komt het op het volgende neer. De tijger is een ‘cultuurvolger’, dat wil zeggen dat het dier wordt aangetrokken door habitats die door de mens gevormd zijn en waar de prooidieren, die de voorkeur van de tijger hebben, op af komen. ‘Maatschappijen’ van tijgers hebben een neiging tot onevenwichtigheid, omdat er doorgaans een tijgeroverschot is. Ditzelfde geldt voor menselijke samenlevingen. Beide maatschappijen hebben de neiging tot expansie; dit is in principe een bron van conflicten. Tijdelijke onevenwichtigheden verergeren de problemen. Deze gedachten worden nu nader uitgewerkt.

Tijgers hebben drie dingen nodig, namelijk voldoende prooidieren, voldoende schaduw en plek om te schuilen en veel water.²⁰ Toch is het dichte tropische oerwoud, in tegenstelling tot de wijdverbreide mening hierover, niet de habitat die de voorkeur van de tijger heeft. Tijgers hebben savannes, vlaktes begroeid met hoge grassen, en zogeheten ‘ecotones’ – grenzen tussen ecologische zones – nodig. Dit zijn nu precies de soorten habitats die in het verleden door mensen gecreëerd werden. Mensen ontgonnen in veel tijgerstreken stukken ‘primaair’ bos – in het Engels wordt tegenwoordig vaak de term ‘old-growth forest’ gebruikt – om daar tijdelijk landbouw op te bedrijven (‘shifting cultivation’). Na één of twee jaar kwam de grond weer braak te liggen, wat leidde tot de vorming van secundair bos of, als de bossen vaak afgebrand werden, terreinen begroeid met hoge grassoorten. Dat soort gebied is aantrekkelijk voor herten en zwijnen – veel aantrekkelijker dan primair bos, waar ze weinig voedsel vinden – en omdat dat ook de belangrijkste prooidieren van de tijgers zijn, trekken secundair bos en grasvlakten ook veel tijgers aan. Maar ook permanente akkers trekken herten en zwijnen en daarom tijgers aan. Aldus creëerde de mens de habitats die voor de tijger aantrekkelijk waren en was hij in feite aanvankelijk verantwoordelijk voor de groei van het aantal tijgers. Het zal echter duidelijk zijn dat dit op een bepaald moment ophield, waarna verdere uitbreidingen van het landbouwareaal juist schadelijk waren voor de tijger.²¹

Dit betekent dat tijgers en mensen vaak bij elkaar in de buurt zitten. In theorie kunnen tijgers en mensen ver uit elkaar wonen, en daar zijn ook wel historische voorbeelden van. In de praktijk blijken er echter veel streken geweest te zijn waar ze tamelijk dicht op elkaar zaten, om de zojuist genoemde redenen.

Samenlevingen van tijgers zijn zelden in balans; ‘natuurlijk evenwicht’ is dan ook een vreemde notie. Tijgers zijn sterk territoriale dieren. Binnen een territorium van een mannelijke tijger bevinden zich kleinere territoria van tijgerinnen. Als hun welpen na ongeveer twee jaar op eigen benen moeten staan kunnen de vrouwelijke welpen in principe blijven jagen binnen het territorium van de moeder, maar de jonge mannetjes, die dan door hun vader als concurrenten gezien worden, moeten weg. Ze zijn echter nog te jong om een eigen territorium te veroveren. Ze worden dan zwervers (‘drifters’) die rondhangen langs de grenzen van tijgerterritoria, plekken waar vaak niet veel wild te vinden is, en het is hier dat ze makkelijk de kans

²⁰ Zie bijvoorbeeld Karanth, *Way of the tiger*, 37.

²¹ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 22-4.

lopen met mensen in conflict te komen, hetzij omdat ze hun vee grijpen, hetzij omdat ze mensen aanvallen en doden. Als ze deze confrontaties overleven zullen ze ooit een keer de strijd aangaan met een dominant mannetje, om hem vervolgens te verdrijven. Een aldus verdreven oude tijger wordt op zijn beurt een probleemtijger voor mensen.²²

Ook menselijke samenlevingen zijn zelden of nooit numeriek in evenwicht. Ze zijn gericht op expansie en mensen kunnen aldus in tijgerstreken makkelijk tijgerterritoria betreden. Mensen die aan de grenzen van de bewoonde wereld landbouw bedrijven zijn vaak tevens jagers, en wellicht betreft het hier, net als bij de tijgers, jonge mannen die in de schemerzone tussen mens en tijger de confrontatie aangaan. Ook zij hebben nog geen eigen territorium.

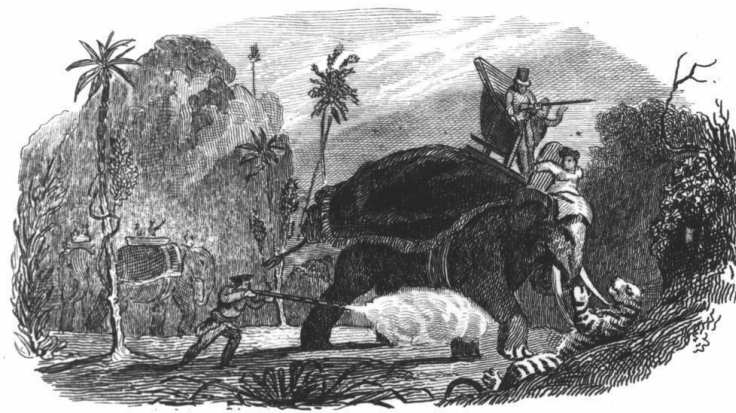

Fig. 2: Tijgerjacht op Sumatra vanaf de rug van een olifant, op een prent uit 1836.

²² Zie bijvoorbeeld S. Mills, *Tiger* (London 2004) 107.

Incidentele oorzaken

Is er dus normaliter al conflictstof genoeg, onder speciale omstandigheden kan dit nog toenemen. Zo is een plotselinge toename van voedsel voor tijgers vermoedelijk de oorzaak van het overleven van veel meer jonge mannetjestijgers dan gewoonlijk. Als de oorzaak weer wegvalt, zijn er ineens veel meer dieren die problemen met mensen kunnen veroorzaken. Dat het aanbod van voedsel plotseling toenam, kwam nogal eens voor. Zo verschijnen er tijdens oorlogen, hongersnoden, epidemieën, epizoötiën (epidemieën onder dieren) en vulkaanuitbarstingen ineens veel meer lijken van mensen en/of dieren, maar na enige tijd valt het extra aanbod weg, waarna de gegroeide tijgerbevolking in de problemen komt. Aldus kan men de ‘tijgerplagen’ in de residentie Banten, West-Java, in 1882, 1884 en 1885 verklaren. Hier was sprake van een reeks rampzalige jaren, waarbij runderpest, een zware malaria-epidemie en een hongersnood uitbraken, gevolgd door de bekende uitbarsting van de Krakatao.²³

Fig. 3: Gevecht tussen een Javatijger en een waterbuffel, zoals afgebeeld op een prent uit 1829.

²³ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 83.

Anderzijds leidt de plotselinge afname van het aantal prooidieren ook tot meer confrontaties tussen tijgers en mensen. Ook hier speelden epizoötieën uiteraard een rol, maar ook grotere sterfte onder dieren ten gevolge van gebrek aan plantaardig voedsel (bijvoorbeeld eikels) veroorzaakt door ziektes van bomen. Ten slotte stierven (en sterven) prooidieren ook op grote schaal door langdurige droogte, door overstromingen en, in het hoge noorden, door vorst. Aldus werden de tijgers van hun gewone prooidieren beroofd en vielen zij gedomesticeerde dieren (honden, varkens, geiten, maar ook koeien, paarden en waterbuffels, zij het doorgaans jonge exemplaren) en mensen aan.²⁴

Ik heb dit incidentele oorzaken genoemd, maar dat betekent niet dat ze zelden voorkwamen. Tegenwoordig weten we dat ernstige droogtes en overstromingen met een zekere regelmaat optraden, ten gevolge van zogeheten ENSO (El Niño-Southern Oscillation) gebeurtenissen. Sterfte onder het wild ten gevolge van epizoötieën is niet goed gedocumenteerd, maar het is waarschijnlijk dat met de toename van vee, de overdracht van veenziektes op het wild is toegenomen. Aldus werd het voedselaanbod van de tijgers regelmatig bedreigd.

De mensenetende tijger

Aan het begin van de twintigste eeuw maakten jagers vaak een onderscheid tussen drie soorten tijgers. Er waren tijgers die altijd wild aten, tijgers die ook of voornamelijk vee aten en er waren mensenetende tijgers. Met dat laatste bedoelde men niet zo zeer tijgers die een enkele keer een mens gedood hadden, maar tijgers die voornamelijk van het doden en eten van mensen leefden.²⁵

Men ging er over het algemeen vanuit dat verreweg de meeste tijgers geen menseneters waren. De tijger zou, in deze visie, een aangeboren afschuw van en ontzag voor mensen hebben, en hen alleen in uiterste nood aanvallen. Menseneten onder tijgers kwam, volgens de kenners, slechts om twee redenen voor, namelijk wegens gebrek aan prooidieren en omdat specifieke tijgers niet meer in staat waren om de gebruikelijke prooidieren te vangen. In het tweede geval dacht men aan oude, gebrekkige tijgers of aan

²⁴ Matthiessen, *Tijgers in de sneeuw*, 63; Boomgaard, *Frontiers of fear*, 68; Karanth, *Way of the tiger*, 88; en Prynne, *Amur tiger*, 43.

²⁵ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 61; Karanth, *Way of the tiger*, 63.

tijgers die gewond geraakt waren, hetzij in confrontaties met andere dieren, hetzij omdat zij door een jager waren aangeschoten. In het laatste geval was de mens dus de uiteindelijke oorzaak van het ontstaan van een menseneter.²⁶

Hier werden dus twee oorzaken van een geheel verschillend karakter genoemd. De eerste is een tijdelijk of structureel verschijnsel in een bepaalde omgeving dat voor alle tijgers daar geldt. De tweede is een verschijnsel dat ongeacht de natuurlijke omgeving voor bepaalde individuen geldt.

Deze opvattingen waren vooral, zo niet uitsluitend gebaseerd op ervaringen van jagers gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw, en dan nog vooral in India. Nu er de laatste jaren historisch onderzoek naar dit probleem gedaan is kunnen we wel iets meer zeggen over de oorzaken van 'man-eating', waaruit dan tevens blijkt dat de klassieke opvattingen over menseneterij bij tijgers aan herziening toe waren.

De recente literatuur overziend, stel ik voor vijf en wellicht zes soorten menseneterij te onderscheiden: 1) opportunistische menseneterij, waarbij de mens een van de vele prooidieren is; 2) structurele menseneterij, optredend bij snelle expansie van het landbouwareaal; 3) periodieke menseneterij ten gevolge van rampen; 4) menseneterij ten gevolge van crises in de samenleving; en 5) individuele menseneterij. Mogelijk moet er een zesde soort worden onderscheiden, die ik menseneterij uit wanhoop zou willen noemen, een verschijnsel dat optrad als tijgers hun habitat zienderogen zagen verdwijnen. Ik zal deze voorgestelde soorten menseneterij nu nader toelichten.

Opportunistische menseneterij is een categorie die geheel ingaat tegen de opvattingen van de tijgerjagers van 100 jaar geleden. Vandaag de dag is het verschijnsel grotendeels beperkt tot de al eerder genoemde Sundarbans, maar vroeger moet het op veel grotere schaal zijn voorgekomen, vooral omdat mensen toen nog geen of weinig vuurwapens hadden, dan wel alleen vuurwapens waarvan het laden zo lang duurde dat de tijger al lang had toegeslagen voor het geweer of pistool schietklaar was. Het idee dat de tijger een aangeboren ontzag heeft voor de mens dateert uit de tijd dat de mens wel moderne vuurwapens had, en aangezien tijgers snel bijleren – tijgerinnen trainen hun jongen gedurende twee jaar, en hardleerse

²⁶ Klassieke formuleringen van de lange tijd gangbare opvattingen over de oorzaken van menseneterij onder tijgers zijn te vinden in V. Mazak, *Der Tiger* (Wittenberg 1983) 124-37; *Jim Corbett Omnibus*, ix-xv.

tijgerinnen planten zich niet voort (natuurlijke selectie) – had het mensenmijndend gedrag van tijgers zich rond 1900 wijd verbreid. Enig bewijs voor deze stelling kan men vinden in de redelijk gedocumenteerde voorkeur van tijgers voor inheemse mensen boven Europeanen, en binnen de categorie inheemse mensen voor vrouwen en kinderen. In al deze gevallen vergrepen zij zich dus eerder aan niet of slechter bewapende en kleinere mensen.²⁷

Overigens moet men niet denken dat mensen in Azië voor de komst van de vuurwapens zich niet tegen tijgers konden verweren. Jagers en verzamelaars en zij die tijdelijke of permanente landbouw bedreven beschikten over speren, blaaspijpen en over verschillende soorten grote messen of dolken, nog afgezien van vallen, waarvan vooral de gevestigde landbouwers zich bedienden. Uit antropologisch onderzoek bij de meer ‘primitieve’ groepen, verricht sinds de late negentiende eeuw, blijkt dat deze groepen vaak groot ontzag voor tijgers aan de dag legden, en deze dieren vaak ook als geesten en/of voorouders vereerden. Dit weerhield hen er echter niet van om tijgers te doden.²⁸ Structurele menseneterij kwam voor in periodes dat ‘het rijk van de tijger’ bij voortduring werd binnengevallen door de mens, waarbij gedacht moet worden aan toegenomen ontginningen door immigratie of snelle bevolkingsgroei. Vooral als de immigranten uit gebieden zonder tijgers kwamen, en dus niet wisten wat hun boven het hoofd hing, waren veel problemen met mensenetende tijgers te verwachten. Dit soort menseneterij kwam voor in China tussen 1550 en 1750, op Java tussen 1600 en 1900, in het Russische Verre Oosten tussen 1860 en 1915 en mogelijk in India tussen 1600 en 1900.

Periodieke menseneterij ten gevolge van rampen kwam voor als de prooidieren die de voorkeur van de tijger hadden sterk in aantal achteruitgegaan waren ten gevolge van droogtes of overstromingen, bijvoorbeeld in India, Java en Sumatra, na strenge vorst, zoals in het Russische Verre Oosten, of na het optreden van epizoötieën onder het wild, al dan niet het gevolg van epizoötieën onder het vee. Onder die omstandigheden konden wat men tijgerplagen noemde optreden.

²⁷ Boomgaard, *Frontiers of fear*, 39-46, 64-7; en Karanth, *Way of the tiger*, 60.

²⁸ P. Boomgaard, ‘Primitive’ tiger hunters in Indonesia and Malaysia, 1800-1950’ in: J. Knight ed., *Wildlife in Asia. Cultural perspective*. (London/New York 2004) 185-206.

Fig. 4: De tijger speelt een rol in het Javaanse en Balinese schaduwspeel (wayang kulit).

Menseneterij kwam ook in sterkere mate voor als er crises in de maatschappij optraden, zoals oorlogen, opstanden, epidemieën, of andere vormen van ineenstorting van het gezag. Onder die omstandigheden zal het tijgerbestand vaak in eerste instantie toenemen vanwege het toegenomen aantal lijken, waarna, als die op zijn, relatieve voedselschaarste intreedt. Bovendien fungeren de normale verdedigingsmechanismen van de staat tegen mensenetende tijgers niet meer. In China zijn er voorbeelden van dit soort menseneterij ten gevolge van maatschappelijke crises te vinden rond 1700 en rond 1875.

Individuele menseneterij behoeft niet veel nadere toelichting; het gaat hier om de klassieke menseneter die door verwonding, ouderdom, of onhandigheid (bij jonge dieren) geen wild of vee te pakken kan krijgen. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat ook sociale problemen onder de

tijgerpopulatie (gemarginaliseerde jonge of oude dieren) hierbij een rol kunnen spelen.

Ten slotte zou er kunnen worden overwogen om menseneterij uit wanhoop als aparte categorie te beschouwen. Het gaat hier om een bijzonder geval van tijgerplagen, die optreden als tijgers lokaal op het punt staan uit te sterven. Voor Java is goed gedocumenteerd dat rond 1900 in streken waar de tijger op punt stond te verdwijnen er plotseling pieken opraden in de menseneterij, alsof de tijgers, om het maar eens een beetje dramatisch te formuleren, vechtend ten onder wilden gaan. Iets vergelijkbaars schijnt gebeurd te zijn in het Russische Verre Oosten tussen 1900 en 1915.²⁹

Aan het einde van dit artikel gekomen, wil ik nog opmerken dat tijgers en mensen ook lange tijd vreedzaam naast elkaar konden bestaan, vooral als de territoria van de tijgers en die van de mensen elkaar niet overlaptten. Dit was mogelijk het geval op Bali, waar althans voor 1900 de mens de tijger en de tijger de mens met rust liet. Maar in veel gebieden overlaptten de territoria elkaar en konden conflicten niet uitblijven.

Nu tijgers mogelijk op uitsterven staan, is het nauwelijks voorstelbaar dat zij ooit een bedreiging voor de mens vormden. Dit artikel laat zien dat dat toch ooit het geval was. Tijgers en mensen leefden vaak bij elkaar in de buurt en betraden elkaars territoria, wat onder bepaalde omstandigheden tot moeilijkheden aanleiding gaf. Menseneterij was in het wat verdere verleden een structureel verschijnsel, niet beperkt tot oude en aftandse individuen, en was al helemaal niet een 'koloniale mythe', zoals de gegevens uit het voor- en vroegmoderne China laten zien.

²⁹ Matthiessen, *Tijgers in de sneeuw*, 141; Boomgaard, *Frontiers of fear*, 83-85; en Prynne, *Amur tiger*, 43.